

تحلیل حقوقی اصل هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در راستای تحقق منشور حقوق شهروندی

اکبر زارع (دانشجوی دکتری تخصصی حقوق بین الملل عمومی ، مدرس دانشگاه
(Email: akbarzare1365@yahoo.com)

چکیده:

یکی از مهمترین و بنیادی ترین اصول و موازین حاکم بر حقوق عمومی ، که در اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز مورد تأیید و تأکید واقع شده است ، حق مشارکت و نظارت مردم بر اداره امور سیاسی و اجتماعی کشور و مدیریت نظام سیاسی خویش است که ملت و دولت را ملزم به اعمال نظارت در اجرای حاکمیت می نماید . از جمله بارزترین و اساسی ترین راهکارهای نظارت عمومی در قالب حق و تکلیف ، نظارتی است که در نصوص اسلامی از آن به «امر به معروف» و «نهی از منکر» تعبیر شده و از اهم فرایض الهی بر شمرده شده است . در همین راستا دکترین نظارتی اسلام و مسئولیت همگانی مردم و لزوم دعوت به خیر و امر به معروف و نهی از منکر که سرچشمه در مکتب و معارف اسلامی این امت دینی دارد ، همه مردم نسبت به یکدیگر ، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت را مسئول دانسته و همه را به آن مکلف نموده است. در همین راستا منشور حقوق شهروندی جمهوری اسلامی ایران نیز با شناسایی این وضع حقوقی و تأکید بر این امر مهم، در بند ۳-۴۱ مقرر نموده است: شهروندان حق نقد، نظارت، و اطلاع از عملکرد دستگاه های اجرایی را در چارچوب قوانین دارند . دولت مکلف است نقد پذیری را در دستگاههای اجرایی نهادینه کرده و راهکارهای اطلاع رسانی و شفاف سازی عملکرد خود را در مقررات و رویه ها پیش بینی کند. با تأسیس حکومت دینی وظیفه تحقق این نهاد اساسی ، وظیفه متقابل مردم و حکومت به شمار می رود . بقای حکومت بر محور ارزش ها و اصول و مبانی دینی ، مستلزم نظارت مستمر دینداران بر اعمال حاکمان است که لازمه تحقق دولت قانونمدار است . در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، این موضوع به صورت اساسی و تخصصی در اصل هشتم در قالب اصل مترقی «امر به معروف» و «نهی از منکر» مطرح شده است که نشان از توجه قانون گذار اساسی به این وضع حقوقی است.

هدف این پژوهش ارایه و تبیین مفهوم جامع ای از اصل مترقی امر به معروف و نهی از منکر بعنوان یکی از اصول معطل مانده در قانون اساسی است که با درک صحیح آن بتوان الگوی مناسبی را در رابطه حقوقی بین حکومت کنندگان و حکومت شوندهگان ارایه داد و بر اجرا و تحکیم آن اهتمام ویژه نمود و دولت و شهروندان را به اجرای این اصل مهم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ملزم ساخت .

روش تحقیق به کار رفته در این پژوهش تحلیلی_توصیفی با تمرکز بر داده ها و اطلاعات و منابع کتابخانه ای است که از طریق مطالعه و فیش برداری و اخذ مستندات و تدوین که اطلاعات جامع آنها به تفصیل در بخش منابع و ماخذ نگاشته شده صورت پذیرفته است .

واژگان کلیدی: حکومت دینی ، نظارت عمومی ، حقوق شهروندی ، مسئولیت پذیری ، امر به معروف ، نهی از منکر

یکی از مهم ترین شیوه های اجرای مسئولیت همگانی و نظارت بر اعمال دولت ، امر به معروف و نهی از منکر است که می توان آن را ستون فقرات شریعت و نظام سیاسی اسلام به شمار آورد . عمده ترین دلیل بر لزوم اقامه حکومت اسلامی قیام به امر به معروف و نهی از منکر از سوی مردم است . چیزی که با امر به معروف و نهی از منکر ایجاد و بر پا شد و تنها با آن دو قابل تداوم است . این فریضه از یک سو مردم را برای تشکیل اداره و تداوم دولت و نظام سیاسی بر می انگیزد و از سوی دیگر دولت و کارگزاران آن را موظف به نظارت بر اعمال مردم خواهد کرد . به عبارت دیگر ، مردم با اعمال مسئولیت همگانی بوسیله امر به معروف و نهی از منکر ، حکومت و دولتمردان را ایجاد و بر تداوم آن نظارت می کنند تا حکومت به رفتار آنان نظام بخشیده و عدالت را در روابط بین آنها برقرار کند^۱ .

امروزه در جوامع مدرن و پیشرفته ، اصل نظارت همگانی به عنوان اصلی مهم و اساسی در اداره جوامع و حکومتها پذیرفته شده است . هرچند که اصل نظارت همگانی در جوامع به اصطلاح متمدن و دموکراتیک غربی مورد پذیرش واقع شده و به اجرا درآمده است ، اما به اعتقاد ما این نظارت همگانی چیزی نیست جز همان اصل مترقی « امر به معروف و نهی از منکر » که از آموزه های مهم و اساسی دین مبین اسلام است^۲ . دینی که هیچ نکته و نیازی از نیازهای فردی و اجتماعی انسانها را فراموش نکرده است^۳ . از مصادیق برجسته این دو فریضه ، مسایل سیاسی و حوزه حکومتی است که خود باب مستقلی در نصوص اسلامی دارد . گفتار امام علی (ع) در مورد احساس وظیفه در قبول خلافت و نیز گفتار امام حسین (ع) در بیان علت قیام ، شواهدی بر کاربرد دو فریضه امر به معروف و نهی از منکر در مسایل سیاسی و حکومتی است^۴ . چون دو اصل اساسی و مسلم دین اسلام ، یعنی امر به معروف و نهی از منکر ، دو بازوی توانای اجرای برنامه سازنده و آموزنده اسلام و عامل پاکسازی جامعه اسلامی به شمار می رود ، بنابراین بر دولت اسلامی فرض است که اقدام به این امر مهم نماید و برای ترویج فضایل انسانی و جلوگیری از مفاسد و رذایل ، سازمان منظمی را تشکیل دهد^۵ . که در مباحث آتی به تفصیل به جایگاه شرعی و حقوقی این نهاد قانونی در حقوق عمومی کشورمان می پردازیم .

۲. سوالات و فرضیات این پژوهش به شرح ذیل می باشند:

الف) سوالات عبارتند از :

- اصل هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران چه نقشی می تواند در اجرای حقوق شهروندی داشته باشد؟
- قانونگذاران اساسی جمهوری اسلامی ایران با چه مبنای حقوقی، اقدام به تدوین اصل هشتم نموده اند؟
- اجرای اصل مترقی و متروک مانده امر به معروف و نهی از منکر چه آثار حقوقی بر روند اجرای حقوق شهروندی در ایران می تواند داشته باشد؟

ب) فرضیات این پژوهش عبارتند از:

۱- عمید زنجانی، عباسعلی و موسی زاده ، ابراهیم ، نظارت بر اعمال حکومت و عدالت اداری ، ص ۷۸

۲- المومنون و المومنات بعضهم اولیاء بعضی یامرون بالمعروف و ینهون عن المنکر : مردان مومن و زنان مومنه برخی از ایشانند دوستان برخی فرمان کنند به نیکی و بازدارند از بدی (سوره توبه ، آیه ۷۱)

۳- محقق ، محمد : نظارت همگانی ، ص ۵

۴- عمید زنجانی ، عباسعلی، مبانی حقوق عمومی در اسلام ، ص ۳۰۲

۵- دوست محمدی، هادی، مسئولیت و نظارت مردم در حکومت اسلامی، ص ۱۳۸

- اصل هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران یکی از الزامات اجرای حقوق شهروندی است.

- با توجه به اینکه امر به معروف و نهی از منکر جزء تاکیدات فقهی و شرعی اسلام است از نظر موسسین، این اصل از مبنای حقوقی و فقهی برخوردار می باشد.

- مهمترین اثر حقوقی این اصل امر به معروف و نهی از منکر ایجاد حس مسئولیت پذیری و نظارت اجتماعی در ساختار داخلی کشور است که از الزامات اجرای حقوق شهروندی است.

۳. امر به معروف و نهی از منکر از منظر شریعت اسلام

معروف در لغت، به معنای شناخته شده و منکر به معنای ناشناخته و نادانسته آمده است. اما در اصطلاح معروف به کار و حالتی گفته می شود که خوب بودن آن از نظر شرع و یا عقل به اثبات رسیده باشد، و منکر کاری است که از نظر شرع یا عقل، زشت و ناپسند تشخیص داده شود. در واقع، معروف کاری است که انجام آن ترجیح داشته باشد و منکر کاری است که انجام ندادن آن بهتر است. تفاوت امر به معروف و نهی از منکر با ارشاد و نصیحت گاهی امر به معروف و نهی از منکر، با ارشاد و نصیحت به یک معنی می آید؛ ولی واقعیت آن است که نصیحت و ارشاد، بیشتر جنبه دلسوزی و اندرز و تعلیم و موعظه دارد و همراه با وفق و مداراست، ولی امر به معروف و نهی از منکر به صورت تکلیف و دستوری از سوی شرع مقدس است.^۶

«امر به معروف» و «نهی از منکر» دو فریضه بزرگ و دو فرع از فروع ده گانه دین مبین اسلام محسوب می شوند. گذشته از عنایت خاص قرآن کریم به این موضوع و نیز سیره نظری و عملی پیامبر اکرم (ص) و دیگر اولیای دین، در نگاه امیرالمؤمنین علی علیه السلام امر به معروف و نهی از منکر جایگاه ممتاز و ویژه ای دارد. آن حضرت امر به معروف و نهی از منکر را عنایت دین، قوام شریعت و با فضیلت ترین اعمال بندگان خدا توصیف می نماید که حتی از جهاد در راه خداوند نیز بالاتر است. از دیدگاه آن حضرت این دو فریضه برکات فراوانی در جامعه اسلامی به دنبال دارد.

امام علی علیه السلام: «و ما اعمال البر كلها و الجهاد فی سبیل الله عند الامر بالمعروف و النهی عن المنکر الا کنفه فی بحر لجمی». تمام کارهای نیک و حتی جهاد در راه خدا، در مقابل امر به معروف و نهی از منکر به اندازه ی آب دهانی در مقابل دریایی پهناور بیش نیست! دو فریضه ی امر به معروف و نهی از منکر که هر دو جزء فروع ده گانه دین مبین اسلام می باشند، آنچنان جایگاه والایی در شرع مقدس اسلام دارند که در حدود ۳۰ آیه از آیات قرآن کریم با الفاظ و عبارات مختلف در خصوص آن ها نازل گردیده است. علاوه بر آن، در سخنان معصومین علیهم السلام، در خصوص آن ها نکات فراوانی بیان گردیده که در منابع و متون معتبر حدیث ما ثبت و ضبط شده است. فقها و محدثین نیز در کتاب های خود هر یک بابت این عنوان باز کرده و درباره ی آن مطالب ارزنده ای را نگاشته اند. در اهمیت و منزلت این دو فریضه همین بس که جزء فروع دین شمرده شده اند.^۷

۳-۱. الامر بالمعروف افضل اعمال الخلق: امر به معروف با فضیلت ترین اعمال خلق خداست. این گفتار که اطلاق نیز دارد، امر به معروف را نسبت به همه اعمال و کردار بندگان خدا، برتر و با فضیلت تر معرفی نموده است و به تنهایی ارزش والای این فریضه را اثبات می نماید. در جای دیگر، حضرت امر به معروف و نهی از منکر را غایت و هدف نهایی دین دانسته است.

۳-۲. غایه الدین الامر بالمعروف و النهی عن المنکر و اقامه الحدود: غایت دین، امر به معروف و نهی از منکر و اقامه حدود است. در اینجا سه عنصر «امر به معروف»، «نهی از منکر» و «اقامه ی حدود» که همگی در یک راستا و هدف می باشند، غایت و منتهای هر دینی از جمله دین مبین اسلام دانسته شده است. این حدیث نیز به خوبی نشانگر اهمیت و ارزش امر به معروف و نهی از منکر است.

۶- نوری، حسین، امر به معروف و نهی از منکر، ترجمه محمد محمدی اشتهازی، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۸، ص ۵۲

۷- منصور، بهمن، امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه امام علی (ع)، فصلنامه دانش انتظامی، شماره ۱۰، تابستان ۱۳۸۰، ص ۶۹

۳-۳. قوام الشریعه الامر بالمعروف و النهی عن المنکر و اقامه الحدود: برپایی شریعت به وسیله امر به معروف و نهی از منکر و اقامه حدود ممکن است. سه عنصر ذکر شده، از طرفی «غایت دین» و از یک طرف «قوام شریعت» محسوب می‌شوند. در خصوص ارتباط این سه فریضه با همدیگر در گفتار مولای متقیان، موارد دیگری بیان شده است که در بخشی جداگانه (امر به معروف و نهی از منکر و اقامه‌ی حدود) درباره آن بیشتر توضیح داده خواهد شد. علی علیه‌السلام، در کلامی دیگر امر به معروف و نهی از منکر را دو «خلق» و صفت خداوند می‌داند.

۳-۴. ان الامر بالمعروف و النهی عن المنکر لخلق الله سبحانه: همانا امر به معروف و نهی از منکر دو خلق از اخلاق خداوند سبحان می‌باشند. در این حدیث خداوند متعال نیز «امر به معروف» و «ناهی از منکر» دانسته می‌شود که خود نشانگر کمال فضیلت و ارزش برای این دو فریضه می‌باشد. همین فضیلت برای آمران به معروف و ناهیان از منکر کافی است تا مقتدای خود را در این راه مقدس، خداوند تبارک و تعالی بداند و متوجه باشند که در چه مسیر مقدس و مهمی قدم برمی‌دارند.

۳-۵. و ما اعمال البر کلها و الجهاد فی سبیل الله عند الامر بالمعروف و النهی عن المنکر الا کفنه فی بحر لجی: تمام کارهای نیک و حتی جهاد در راه خدا، در مقابل امر به معروف و نهی از منکر چیزی نیست مگر به اندازه رطوبتی که از بخار دهان خارج می‌شود در برابر دریایی موج و پهناور «نفته» مقدار آب کمی است که از دهان خارج می‌شود و از «تف» کمتر است. همچنین به معنی لعاب دهان و نیز رطوبت کمی که در بخار دهان وجود دارد آمده است. «لج» آب زیاد و موج دریا است و «بحر لجی» به معنی دریایی پر موج و پهناور است. بنابراین، از دید آن حضرت ارزش و فضیلت امر به معروف و نهی از منکر نه تنها از هر عمل و فریضه دینی دیگر بالاتر و برتر می‌باشد، بلکه بر اساس سخنان ایشان چنانچه همه اعمال دیگر را در یک کفه ترازو قرار دهند و امر به معروف و نهی از منکر را در کفه‌ی مربوط به امر به معروف و نهی از منکر سنگین‌تر خواهد بود. بالاتر از آن اینکه، در این مقایسه و موازنه، ارزش و مقدار همه اعمال نیک در مقابل یکی از آنها که امر به معروف و نهی از منکر است، بطور خارق‌العاده‌ای سبک‌تر و پایین‌تر است؛ چراکه نسبت میان آنها، مانند نسبت قطره‌ی آب است در مقابل دریا. (همان، ۷۲)

۴. نظارت مردم بر حکومت و کارگزاران نظام سیاسی

در حکومت اسلامی، یک شهروند وظایف اجتماعی متعددی بر عهده دارد و تکالیف متعددی نیز در این راستا متوجه اوست. از جمله تکالیف مهم شهروندان و مردم، اعمال نظارت و امر و نهی دولت و کارگزاران وابسته به اوست، در مقابل حق عظیم و مهم امر و نهی دولت بر ملت، حق دیگری هم با عنوان حق ملت در هدایت، نصیحت، انتقاد و امر و نهی است.^۸ امر و نهی و نظارت ملت بر افعال دولت، از حقوق بنیادین ملت‌ها و از مهم‌ترین شیوه‌های مهار کردن قدرت‌های سیاسی و تضمین سلامت آن است. نظریه رایج مردم‌سالاری مدعی آن است که با رسمیت دادن به این «حق» به شهروندان اجازه دهند که بتوانند از راه‌های قانونی نظیر «انتخابات» یا «همه‌پرسی» از این حق استفاده و در دوره‌های زمانی مشخصی درباره مقبولیت حاکمان خویش داوری کنند.

بنابراین‌دیشه مردم‌سالاری دینی، حاکمان امانتدار مردم هستند و نه صاحبان و مالکان آنها، بنابراین باید در کمال امانت و در حدود اختیاراتی که برای آنها مشخص شده است به ایفای وظیفه خویش بپردازند و به علت خدمتگزاری خویش منتهی بر مردم ندارند.^۹ مردم نیز نه تنها حق نظارت بر عملکرد آنان را دارند بلکه مکلف به آن هستند. ارتقای جایگاه نظارت همگانی از

۱- نهج البلاغه، خطبه ۳۴.

۲- غنوشی، راشد، آزادی‌های عمومی در حکومت اسلامی، ترجمه، حسین صابری، ص ۴۶۲

«حق» به «تکلیف» موجب آن می شود که شهروندی نتواند در اجرای این اصل کوتاهی یا از آن چشم پوشی کند و نیز حاضر خواهد شد تا برای اصلاحات اجتماعی هر هزینه ای پرداخت کند.^{۱۰}

از سوی دیگر، در نظام مردم سالاری دینی، مردم نه تنها از طریق انتخابات به نظارت بیرونی خویش معنا و ضمانت اجرایی می دهند بلکه وجود شرایط خاصی نظیر عدالت و امانت علم و تقوا، قوی ترین کنترل درونی را نیز بوجود می آورد، به نحوی که با فقدان صلاحیت های لازم، حاکمان بدون وقفه، خود به خود برکنار خواهند شد و به گذشت زمان های قانونی یا تشریفات رسمی نیازی نیست.^{۱۱}

۵. دلایل پذیرش امر و نهی و نظارت ملت بر حکومت

حاکمیت اسلام و حکومت دینی در اصل با رهبری معصومان(ع) انجام می گیرد که نقطه آغازین آن «امامت و رهبری» پیامبر عظیم الشان اسلام و سپس ائمه اهل بیت (ع) است. در عصر غیبت نیز «ولی و فقیه» یعنی کسی که جامع شرایط فتوی و رهبری جامعه است و از جانب معصومان به رهبری امت اسلامی نصب گردیده است و با وجود شرایط لازم، بر اوست که به نیابت از ائمه اطهار(ع) زمامت و رهبری امت را به دست گیرد، بنابراین در عصر غیبت، حکومت دینی بدون «ولایت فقیه» معنا ندارد^{۱۲} و از آنجا که حاکم در حکومت دینی و نظام اسلامی، بر جایگاه پیامبران نشسته است^{۱۳}؛ بر عدالت و تقوا جزء شرایط لازمه رهبری^{۱۴} و التزام عملی به موازین اسلامی لازمه زمامداری و مدیریت جامعه اسلامی است^{۱۵}، ولی با وجود این مباحث، برای نظارت بر اعمال حاکم دینی، دلایلی به شرح زیر قابل ذکر است:

۵-۱. زمامداران و حاکمان و رهبران جامعه و نمایندگان آنها به جز معصومین (ع) از آن جهت که معصوم نیستند، احتمال خطا و اشتباه از طرف آنها دور از ذهن نیست پس مصلحت و منفعت عموم اقتضاء می نماید که مردم بر کار آنان نظارت نمایند و موارد انحراف را به نحو مقتضی متذکر شوند.

۵-۲. بر فرض آنکه مقامات زمامدار از آن چنان تقوایی برخوردار باشند که هیچ گناه و انحراف و تخلفی متوجه آنان نباشد، اما ممکن است بر اثر عدم آگاهی یا ارتکاب اشتباه، اعمال حکومتی موجب تضرر به جامعه گردد. در این صورت نیز تذکرات و امر و نهی مردمی و نظارت عمومی می تواند از بروز مشکلات ناشی از اشتباهات جلوگیری نماید.

۵-۳. بر فرض عدم انحراف و یا اشتباه، امکان نظارت از طریق حضور مستمر مردم در صحنه سیاسی ایجاد دلگرمی نموده و این اطمینان خاطر موجب استحکام پایه های حکومت و تسهیل در اجرای عدالت خواهد شد.^{۱۶}

۳- عمید زنجانی، عباسعلی، کلیات حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، ص ۷۶

۴- شاکریان، حمید رضا، حکومت دینی، ص ۱۵۰ و ۱۳۷

۱- شاکریان، حمید رضا، حکومت دینی، ص ۱۵۰ و ۱۳۷

۲- جعفری، قاسم، مبانی فقهی نظارت شهروندان بر حاکمان، ص ۲۲۶

۳- همان، ص ۶۵

۴- بند ۲ اصل یک صد و نهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: عدالت و تقوای لازم برای رهبری امت اسلام

۵- امام خمینی(ره) صحیفه نور، ج ۴، ص ۱۹۰

۶- هاشمی، سید محمد، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد اول (اصول و مبانی نظام)، ص ۲۵۵

۴-۵. قدرت و وجود انحصاری آن با تمام ابزار و ادوات در دست (یک نفر یا یک گروه) خواه ناخواه منجر به استبداد رأی می شود. گرچه مانع درونی (تقوی) می تواند در این باب کارساز باشد ولی توجهات دینی نظیر پایداری، قاطعیت و تسلیم ناپذیری (خیالی) تهدید کننده است. بنابراین مراقبت و نظارت عمومی بر حاکم یک ضرورت است.

۵-۵. گسترده‌گی دستگاه دولتی در عصر جدید با وسعت میدان عمل از یک سو و برخورداری از ابزار قدرت (پلیس اطلاعات و امنیت، ارتش، آموزش، وسایل ارتباط جمعی و رسانه ها ...) از سوی دیگر، به راحتی توان شکل دهی و حتی انحراف و فریب افکار عمومی را دارند. به علاوه پشتوانه اقتصادی، انحصار تولید که تمرکز بیشتر قدرت در دولت و وابستگی و ضعف طبیعی رعیت را در پی دارد؛ واقعیاتی از این قبیل ایجاب می کند که دولتمردان با قدرت مطلقه و نامحدود رها نشوند، چرا که چنین حالتی منجر به پدید آمدن حوادث خانمان سوز و بنیان افکن که بعضاً نابودی یک جامعه و یا تحول ریشه ای در آن را به دنبال دارد، خواهد شد.^{۱۷}

اگر مردم مسائل جاری کشور اسلامی را به درستی بشناسند و ریشه ها و علل و عوامل کاستی ها و انحرافات را بدانند و با عوامل آن برخورد بجا و شایسته ای داشته باشند، جامعه راه سلامت را می پیماید و انواع انحرافات در آن راه پیدا نمی کند. بنابراین مردم باید به دولت مردان تذکر دهند، آنها را نصیحت کنند و در امور جاری کشور اسلامی دخالت کرده، نظارت دقیق داشته باشند، که اگر نظارت مردمی تحقق یابد، بسیاری از بزهکاری ها مطرح نمی شود. چون امت اسلامی پس از رسول اکرم (ص) امر به معروف و نهی از منکر را از یاد بردند و نظارت دقیق نکردند و بی تفاوت شدند، حاکمان ستمکار بر آنها مسلط شده و ارزش های اسلامی را به دست فراموشی سپردند.^{۱۸}

مجموعاً دلایل مذکور، ضرورت نظارت همگانی بر کار حاکمان و زمامداران حاکمیت را به خوبی نمایان میسازد.

ترک این وظیفه بزرگ در هلاکت و انهدام یک قوم موثر است و در آیه ۷۹ از سوره مائده، یکی از علل دور افتادن کافران بنی اسرائیل از رحمت الهی، باز نداشتن یکدیگر از منکرات یعنی ترک نهی از منکر بیان شده است.

«کانولا یتناهون عن المنکر فعلمه لبئس ما کانوا یفعلون»: یکدیگر را از ارتکاب منکرات نهی نمی کردند و چه بد می کردند.^{۱۹}

در حدیثی امام صادق (ع) به نقل از پیامبر اکرم (ص) فرمود: «ثلثه لا تخل علیهن قلب امر مسلم اخلاص العمل الله و النصیحه لائمہ المسلمین و اللزوم لجماعتهم». یکی از سه خصلتی که قلب هیچ مسلمانی نسبت به آن خیانت نمی ورزد «نصیحه لائمہ المسلمین» است، گویی عدم انجام این وظیفه عمومی نوعی خیانت به خود، جامعه و اسلام محسوب می شود. به هر حال دعوت به خیر و یا «النصیحه لائمہ المسلمین» مستلزم نوعی نظارت عمومی است که هم در کتاب و سنت و هم در قانون اساسی ذکر و تأکید شده است.^{۲۰}

۶. طرق اعمال امر و نهی و نظارت مردم بر حکومت

حق امر به معروف و نهی از منکر، از جمله حقوق سیاسی نسبت به حکومت است. مردم از مجرای امر به معروف و نهی از منکر است که می توانند حکومت ها را در چارچوب اصول و قوانین حفظ کنند و آن را مورد نظارت همه جانبه قرار دهند. استقرار نهادهایی که بتوانند در ادای این امر مهم یاری نمایند، نیاز به تأمل و مطالعات حقوقی - سیاسی است. این یک

۷-جعفری، قاسم، پیشین، ص ۱۱۹

۱-دشتی، محمد، امام علی (ع) و نظارت مردمی، ص ۱۱۸

۲-ایمانی، عباس و قضمیری، امیر رضا: قانون اساسی در نظم حقوق کنونی، ص ۶۶ به نقل از آیت الله شهید مرتضی مطهری، جامعه و تاریخ، ص ۲۳۶

۳-عمید زنجانی، عباسعلی و موسی زاده ابراهیم، پیشین، ص ۷۶

مسئولیت همگانی است که جامعه اسلامی را از هر گونه ناخالصی، ریا و نیرنگ پاک می‌کند و روابط و تعامل انسان را تسهیل می‌بخشد. یکی از مصادیق خیرخواهی مردم نسبت به همدیگر نصیحت حاکمان و امر به معروف و نهی از منکر کارگزاران جامعه اسلامی است. در نظام اسلامی، مردم سپس از حاکمیت بر سرنوشت خویش ۲۱، باید نظارت دقیق بر ارکان حکومت، به نحو احسن حقوق خود را استیفاء نمایند و نگذارند کسانی در حکومت قدرتی را که به ودیعه از مردم دریافت نموده اند ۲۲، به تباهی کشانده و یا آن حق الهی را از آنان سلب یا در خدمت منافع فرد یا گروهی خاص قرار دهند. لذا یکی از اساسی‌ترین پایه‌های استواری هر نظام سیاسی، به خصوص حکومت اسلامی، نظارت دائمی آحاد مردم بر اعمال و رفتار حکومت است. مساجد، منابر، رسانه‌های عمومی، جمعیت‌ها، احزاب و سایر تشکل‌های مردمی غیر دولتی می‌توانند با رویکرد امر به معروف و نهی از منکر ساماندهی شوند و با وضع قوانین از آنها حمایت شود. از جمله ابزار و روش‌هایی که می‌توان این وظیفه مهم شرعی، قانونی و حقوقی را با توجه به تحولات و اقتضای زمان امروز به سرانجام رساند به شرح زیر است:

الف) توسعه احزاب و انجمن‌های سیاسی

ب) مطبوعات و رسانه‌های گروهی

ج) راهپیمایی‌ها و اجتماعات سیاسی

د) برگزاری انتخابات سراسری

۷. نظارت حکومت بر ملت

حکومت که زمامدار و مجری اعمال حاکمیت و مسئول مستقیم حفظ و تأمین منافع ملت است، در اجرای امر به معروف و نهی از منکر نقش بدیع و اساسی دارد. اجرای اصل امر به معروف و نهی از منکر از طریق نظارت زمامداری بر امور عمومی و اجتماعی اوضاع جامعه را بهبود می‌بخشد و از اشاعه منکرات می‌کاهد.^{۲۳}

حاکمیت نظام سیاسی اسلام، اقتضاء دارد که اسلام دربردارنده نظامی برای حکومت است که از جانب خداوند مقرر گشته و قرآن و سنت قوانین و مقررات آن را بیان کرده است و سپردن داوری و حکومت به آن و پذیرفتن آن مرز میان کفر و ایمان و همین نیز اثر مستقیم این باور اسلامی است که خداوند هستی مالک بلامنازع گیتی است و صاحب قدرت برتری که بر آن هیچ قدرت دیگری امکان تحقق و برتری نداشته است.^{۲۴} و حکومت اسلامی به همان اندازه حق فرمانبرداری بر مردم دارد که پایبندی به شریعت و تسلیم در برابر آن را نشان می‌دهد و اوامر و نواهی آن موافق شرع و دست کم بدون برخورد و تعارض با آن است.^{۲۵} این وظیفه خطیر شرعی، بدین شرح از طرف حکومت اسلامی صورت می‌پذیرد.

✓ امر و نهی توسط والی حکومت اسلامی یا رهبر مسلمین

✓ امر و نهی از طریق سیاست‌گذاری و تدوین انتظامات عمومی

۱- اصل ۵۶ ق.ا.ج.ایران: حاکمیت مطلق بر جهان و انسان از آن خداست و هم او انسان را بر سرنوشت اجتماعی خویش حاکم ساخته است.

۲- اصل ۱۲۱ ق.ا.ج.ایران: من به عنوان رئیس‌جمهور در پیشگاه قرآن کریم و در برابر ملت ایران به خداوند قادر متعال سوگند یاد می‌کنم ... قدرتی را که ملت به عنوان امانتی به من سپرده است همچون امینی پارسا و فداکار نگاهدار باشم و آن را به منتخب ملت پس از خود بسپارم.

۳۳- هاشمی، سید محمد، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد اول، ص ۲۵۱.

۳۴- غنوشی، راشد، آزادی‌های عمومی در حکومت اسلامی، ترجمه حسین صابری، ص ۱۱۲.

۳۵- همان، ص ۱۱۹.

✓ امر و نهی توسط قوه مجریه

✓ امر و نهی توسط قوه قضائیه

۷-۱. نظارت والی حکومت اسلامی یا رهبر مسلمین بر امور مردم

تأسیس نهاد رهبری در جامعه بدان معناست که مجاری امور در دست فقیه واجد شرایطی قرار گیرد که با تشخیص حلال و حرام «ضامن عدم انحراف سازمانهای مختلف از وظایف اصیل اسلامی خود باشند.»^{۲۶} بدین منظور است که قوای حاکم (مقننه، مجریه و قضائیه) زیر نظر ولایت امر قرار می‌گیرد^{۲۷} تا بر طبق اصول قانون اساسی از سلامت رفتار حاکم و کارگزاران مراقبت و پاسداری نماید. تعیین فقهای شورای نگهبان^{۲۸}، امضای حکم ریاست جمهوری^{۲۹}، نصب و عزل قوه قضائیه^{۳۰} و رئیس سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران^{۳۱} و سایر موارد از سوی رهبری، زمینه تحقق نظارت مستمر و همه جانبه این مقام را فراهم می‌کند. نظارت قانونی مذکور را می‌توان جلوه‌گویی از امر به معروف و نهی از منکر دانست که در آن مقام رهبری شخصاً و یا از طریق نمایندگان خود کلیه دستگاه‌ها را به اجرای حقوق خداوند و مردم مکلف سازد^{۳۲}.

علاوه بر مراتب فوق، رهبر به عنوان یک شخصیت روحانی، از مقام خود بهره‌جسته و از این طریق مردم و دولت را در امور اجتماعی و سیاسی، دعوت به خیر می‌نماید. در این خصوص امام علی (ع) موعظه را تکلیف زمامدار و حق مردم می‌داند و در خطبه ای می‌فرماید: «ای مردم، شما بر من حقی دارید... و آن حق نصیحت کردن و ترغیب شما به اخلاق پسندیده و کردار شایسته... و آموزش کتاب و سنت است تا نادانانمان و تربیت نمودن شما به آداب شرعی است تا بیاموزید.»^{۳۳}

بنابراین در تئوری سیاسی اسلام، در اصل حاکمیت مطلق بر جهان و انسان از آن خداست و جز او هیچ کس بر افراد ولایت و حاکمیت ندارند و چون انسان مخلوق خداوند است پس تحت هدایت و راهنمایی و ولایت او قرار دارد. با توجه به اختصاص ولایت، هدایت و نصیحت و امر و نهی و حاکمیت مطلق بر جهان و انسان به خداوند متعال، اجرایی و عملی شدن چنین ولایت و حاکمیتی در جهان و بر انسانها، از طریق انبیای الهی و بعد از آنها از طریق امامان معصوم صورت می‌گیرد^{۳۴}.

^{۲۶}- مجاری الامور بیدالعلماء با الله الامناء علی حلاله و حرامه: جریان کارها در دست عالمان به خداوند است که امین احکام حلال و حرام او هستند. (مقدمه قانون اساسی، بند ولایت فقیه عادل)

^{۲۷}- اصل ۵۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

^{۲۸}- اصل ۹۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

^{۲۹}- بند ۹ اصل ۱۱۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

^{۳۰}- اصل ۱۵۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

^{۳۱}- اصل ۱۷۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

^{۳۲}- هاشمی، سید محمد: حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد دوم، ص ۲۵۱

^{۳۳}- ایها الناس ان لی علیکم حقاً... فأما حقکم فالنصیحه لکم... و تعلیکم کیلا تجهلوا و تأدیبکم کیها تعلموا (نهج البلاغه، خطبه ۳۴)

^{۳۴}- خسروی، حسن: حقوق اساسی ۲، ص ۱۱۱-۱۱۰

و در زمان غیبت حضرت ولی عصر «عج» به فقهایی که نزدیک ترین اوصاف و شرایط و قرابت با انبیاء الهی و امامان معصوم را دارند، می رسد.^{۳۵}

این احکام اسلامی، از طریق «اجتهاد مستمر فقهای جامع شرایط بر اساس کتاب و سنت»^{۳۶} جنبه عملی پیدا می کند و راهنما و دستور در کلیه اندام های تقنینی، اجرایی و قضایی کشور می گردد.^{۳۷}

بر اساس آنچه بیان گردید مشخص شد که ولایت فقیه و حاکمیت فقیه منصوبی الهی است و اگر چه در حدود این اختیارات و حاکمیت بین فقها، اختلاف نظر وجود دارد ولی به هر تقدیر در اساس آن غالباً اتفاق نظر دارند.^{۳۸} «لازم است که فقها اجتماعاً یا انفراداً برای حدود و حفظ و ثغور و نظام، حکومت شرعی تشکیل دهند. این امر اگر برای کسی امکان داشته باشد، واجب عینی است وگرنه واجب کفایی است. در صورتی هم که ممکن نباشد، ولایت ساقط نمی شود زیرا از جانب خدا منصوب اند.»^{۳۹}

^{۳۵}- اصل ۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در زمان غیبت حضرت ولی عصر (عج) در جمهوری اسلامی ایران، ولایت امر و امامت امت بر عهده فقیه عادل و با تقوا، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر است که طبق اصل یک صد و هفتم عهده دار آن می گردد.

^{۳۶}- بند الف، از بند ۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: اجتهاد مستمر فقهای جامع شرایط بر اساس کتاب و سنت معصومین سلام الله عليهم اجمعین.

^{۳۷}- هاشمی، سید محمد: حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد دوم، ص ۲۸۵

^{۳۸}- نجفی اسفاد، مرتضی و محسنی، فرید: حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، ص ۵۸

^{۳۹}- امام خمینی(ره): ولایت فقیه، ص ۴۰

۷-۲. نظارت از طریق سیاست گذاری عمومی

فضایل و مفاسد موجود در هر جامعه ، قبل از آنکه ناشی از رفتار و خصلتهای فردی باشد ، معلول شرایط و زمینه های موجود در هر جامعه است . بسیاری از افراد نیکوسرشت قربانی محیط آلوده ای هستند که در آن زندگی می کنند و در معرض فساد و تباهی قرار می گیرند و به تبهکاری و ارتکاب منکر کشیده می شوند . به عبارت دیگر می توان گفت منکرات فردی اصولاً معلول نابسامانیهای اجتماعی است . چاره کار در این زمینه اتخاذ تدابیر کلی و نوعی برای مبارزه با ریشه های فساد می باشد^{۴۰} .

گاهی اوقات منکرات در سطح وسیعی که جزء باحرکت دولت و تدوین و طراحی برنامه ها و سیاست گذاری های کلان و امکان نهی از آن میسر نیست. لذا برای اجرای احکام نورانی اسلام ، باید حکومت اسلامی در کار باشد وگرنه بسیاری از احکام که نیاز به قدرت اجرایی دارند ، بلااجراء خواهند ماند^{۴۱} .

وظایف حکومت در امر به معروف و نهی از منکر مخصوص به چند نمونه نیست . حکومت وظیفه دارد معروف هایی سیاسی اجتماعی را احیاء و از منکرات اقتصادی - اجتماعی جلوگیری کند . اینها نمونه هایی از وظایف حکومت در اجرای امر به معروف و نهی از منکر از طریق تدوین سیاست گذاری هاست .

- ✓ کنترل نرخ ها و جلوگیری از هرج و مرج بازار؛
- ✓ جلوگیری از واسطه های کاذب که وسیله گران شدن جنس هستند ؛
- ✓ نظارت بر قراردادهای و جلوگیری از سوء استفاده هایی که در تنظیم اسناد می شود؛
- ✓ دقت در توزیع عادلانه ، حفظ بیت المال و شناسایی امین ترین افراد برای سپردن بیت المال به آنها ؛
- ✓ استفاده بهینه از منابع طبیعی؛
- ✓ ایجاد شغل مفید برای بیکاران و آموزش دادن کارگران ساده برای بهتر نتیجه گرفتن از منابع طبیعی و فنی ، زیرا اشتغال بزرگ ترین معروف و بیکاری زمینه انواع منکرات است^{۴۲} .

بند اول اصل سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نمونه بارز تکلیف قانونی دولت در اجرای این فریضه است که دولت را موظف به ایجاد محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی بر اساس ایمان و تقوا مبارزه با کلیه مظاهر فساد و تباهی نموده است . بنابراین برنامه ریزی و سیاست گذاری دولت با وضع قوانین کلی و نوعی ، باید به نحوی باشد که اولاً اهداف مذکور در اصل سوم را تأمین کند ثانیاً با تدوین ضمانت اجرایی مناسب اجرای اهداف را تضمین نماید و با خاطیان و متخلفان مجری این اصول ، برخورد و مقابله نماید .

اهم قوانین و سیاست هایی که می تواند منجر به ایجاد جامعه سالم شود ، تحت عناوین ذیل می توان مورد اشاره قرار داد:

۱- قوانین و سیاست های عدالت اجتماعی ، نظیر حذف واقعی ربا ، محو بازار فاسد ، تنظیم ثروت عامه ، تأمین همگانی و کار و پیشه .

۲- آسان سازی مقدمات و هدایت جوانان برای تشکیل خانواده.

۳- اصلاح نظام اداری و مبارزه با فساد و اداری

^{۴۰} -هاشمی،سید محمد ، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران ، جلد اول ، ص ۲۵۲ .

^{۴۱} -قرائتی،محسن،ده درس پیرامون امر به معروف و نهی از منکر ، ص ۷۰ .

^{۴۲} -همان ، ص ۷۱

۴- مشارکت دادن مردم در کلیه امور اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و به کار بستن استعدادهای جامعه.

۵- تدوین و طراحی و پی ریزی یک اقتصاد سالم و عادلانه جهت ایجاد رفاه و رفع محرومیت و تبعیضات ناروا^{۴۳}.

۷-۳. قوه مجریه و امر به معروف و نهی از منکر

بخشی از موفقیت قانون، در رسیدن به اهداف خویش، مربوط به مجریان و کیفیت اجرای آن است. قانون هر چه کامل تر و جامع تر وضع شده باشد، در نحوه اجرا می تواند ماهیت خود را نشان دهد. اهمیت و ارزش قوه مجریه در حکومت و جامعه بدان حد است که بدون آن واقعیت حکومت و تحقق عینی آن قابل تردید است و حاکمیت، بیشتر در قالب قوه مجریه تجلی پیدا می کند و از این روست که عملکرد قوه مجریه شاخص عدالت خواهی، آزادی و دموکراسی است^{۴۴}. در این راستا با توجه به عمومیت امر به معروف و نهی از منکر بر تمام امور و شئون فردی و اجتماعی، دولت برای حفظ سلامت جامعه از طرق نظارتی عدیده ای استفاده می کند. نظارت مستمر دولت برای آن است که کارها بر اساس قوانین انجام شود. بدین ترتیب، می توان اهم نظارتهای مختلف دولت را در موارد ذیل خلاصه نمود^{۴۵}:

(۱) نظارت انتظامی: نیروهای انتظامی، با استقرار در سطح جامعه رفتارهای اجتماعی را زیر نظر می گیرند تا بدین وسیله از تعرضات و مزاحمت های مادی، معنوی و اخلاقی و تجاهر به خلاف شرع و عفت عمومی جلوگیری شود و در نتیجه، امنیت و آسایش عمومی فراهم آید.

(۲) نظارت اقتصادی: برخی از دستگاههای دولت، از طرق مختلف، موظف به مراقبت در امور اقتصادی جامعه هستند و از طریق کنترل استانداردها و قیمتها، امنیت و سلامت اقتصادی جامعه را تأمین می کنند.

(۳) نظارت بهداشتی: حفظ بهداشت فردی و اجتماعی یکی از وظایف مهم دولت می باشد، که از طریق نظارت بر اماکن عمومی، مواد غذایی، محیط زیست و نظایر آن قابل تأمین می باشد.

در تمام مراتب و موارد مذکور، نظارت باید با بی طرفی کامل، بر اساس قانون و با رعایت حقوق همه جانبه افراد صورت گیرد. بدیهی است که چنانچه مأموران دولتی در حین انجام وظیفه به حقوق افراد تجاوز نمایند و آزادی مشروع و قانونی آنها را سلب کنند، مطابق قانون، مشمول پیگرد قضایی و مستحق مجازات خواهند بود.

۷-۴. قوه قضائیه و امر به معروف و نهی از منکر

در یک نظام دموکراتیک و مترقی و حکومتی که در آن محور اصلی آزادی، امنیت، حق و عدالت است و تنها قدرت حاکم، قانون متکی بر اعتقاد و خواست مردم است، قوه قضائیه به عنوان نیروی بازدارنده در برابر تخلف، تعدی و تجاوز از مرز حق و قانون از ارزش و اهمیت فراوانی برخوردار است و در هر جامعه و حکومتی که به مسئله «حق» و «عدالت» و «آزادی» و «امنیت»، اهمیت بیشتری می دهند قوه قضائیه از ارزش و اعتبار بیشتری برخوردار می گردد. بررسی اهداف و مسئولیت های قوه قضائیه نشان دهنده این حقیقت انکارناپذیر است که موقعیت قوه مقننه در قانون گذاری و قوه مجریه در اجرای صحیح قوانین و مصوبات، بدون نقش قوه قضائیه امکان پذیر نیست تا آنجا که گفته می شود، بهترین حکومت ها، حکومت قوه قضائیه عادل، مستقل و بی طرف است^{۴۶}. تا با استفاده از ابزار و امکانات لازم متخطیان و متجاوزان به قانون را شناسایی و

^{۴۳} - هاشمی، سید محمد، پیشین، ص ۲۵۳.

^{۴۴} - عمید زنجانی، عباسعلی، مبانی حقوق اساسی ف ص ۳۵۰

^{۴۵} - هاشمی، سید محمد، پیشین، ص ۲۵۴.

^{۴۶} - عمید زنجانی، عباسعلی، مبانی حقوق اساسی، ص ۳۶۲.

به کیفر رساند و ضمن تسلی خاطر خسارت دیدگان ، زمینه را برای اجرای قوانین تأمین کننده «امنیت» و آزادی فراهم سازد^{۴۷}.

بنابراین وظیفه مهم قوه قضائیه و در راستای آن ، دادگاه ها ، حفظ حقوق عمومی ، اجرای عدالت و اقامه حدود الهی می باشد^{۴۸}. که از طریق رسیدگی و صدور حکم مجازات بزهکاران صورت می گیرد. پس از تذکر ، اگر ارتکاب منکرات ادامه یابد ، برای صیانت جامعه و حفظ حقوق عمومی و خصوصی ، تعقیب مرتکبین ضرورتی اجتناب ناپذیر خواهد بود. بنابراین دستگاه های قضایی ، هم در پاسخ دادخواهی متظلمین و هم رأساً مبادرت به تعقیب ، رسیدگی و صدور حکم مجازات بزهکاران خواهند نمود و اقدامات مراجع قضایی جهت محاکمه و مجازات بزهکاران نیز ، روش و طریق مقتضی و خاصی را می طلبد تا منجر به احتراز ارتکاب جرایم و تضمین سلامت جامعه گردد.

۸. نظارت متقابل مردم بر یکدیگر

نظارت مردمی یا امر به معروف و نهی از منکر ، از حیث ماهیت و کارکرد آن ، پدیده ای است که نوعی ارتباط انسانی تلقی می شود و به گونه ای منطقی از ویژگیهای چنین ارتباطی نیز متأثر و برخوردار است. برخورداری از جامعه سالم و رعایت سلامت جامعه ، حق و تکلیف مستمری را بین همگان ایجاد می نماید که در آن ، هر یک از افراد با وجدان پاک خود یکدیگر را به خیر و نیکی و دستکاری دعوت می کنند و اعمال ناشایست را مورد مذمت قرار می دهند. هر چند که واکنش افراد نسبت به اعمال یکدیگر امری فطری به نظر می رسد ، اما تجربه حکایت از برخی بی تفاوتی های افراد نسبت به سرنوشت جامعه خود دارد. این بی تفاوتی جامعه را به انحطاط می کشاند. بی تفاوتی و انحطاط هر جامعه می تواند از علل گوناگون باشد. اما قوی ترین علت را در انحطاط مدیریت و زمامداری هر کشور باید دانست. انحطاط و فساد اخلاقی زمامداران گمراهی جامعه را به دنبال دارد و اختناق حاکم مردم را به سکوت و عدم اظهار وجود وا می دارد^{۴۹}.

به این ترتیب ، برای ایجاد یک جامعه سالم :

اولاً: حکام و زمامداران ، باید از نظر اخلاقی نمونه فضائل باشند تا سرمشق مردم قرار گیرند .

ثانیاً: نظام سیاسی مبتنی بر محو استبداد و حاکمیت مردم در تعیین سرنوشت خویش باشد تا از برکت آزادی ، مردم کسب شخصیت نموده و با محیط پیرامون خود مسئولانه برخورد نمایند .

محورهای مذکور فراهم کننده نظارت همگانی و متقابل امر به معروف و نهی از منکر می باشند. در نظام جمهوری اسلامی ایران ، با فرض صلاحیت اخلاقی زمامداران^{۵۰} ، و با فرض حاکمیت مردم در تعیین سرنوشت خویش^{۵۱} ، در اصل هشتم ، مسأله امر به معروف و نهی از منکر را به عنوان وظیفه متقابل مردم مقرر داشته است. این امر اجتماعی یکی از تکالیف شرعی همه

^{۴۷}-هاشمی ، سید محمد:حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران ، جلد دوم ، ص ۳۶۶

^{۴۸}-هاشمی،سید محمد : حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران ، جلد اول ، ص ۲۵۵

^{۴۹}-هاشمی،سید محمد:حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران،جلد اول ، ص ۲۶۱

^{۵۰}-اصول پنجم،شصت و هفتم،نود و یکم،یکصدونهم،یکصدوپانزدهم و یکصدوپنجاه و هفتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

^{۵۱}-اصول ششم و پنجاه و ششم قانون اساسی.

مردم به شمار می رود که ضامن سلامت جامعه و سعادت همگان خواهد بود. اجرای این حق و تکلیف همگانی نیازمند آداب و روشهایی است که مردم صرفاً بر اساس آن عمل و رفتار نمایند و از رفتار خلاف قانون و رویه احتراز کنند.^{۵۲}

نخستین مسأله در این بخش توجه به هدف این نهاد اخلاقی، شرعی، حقوقی امر و نهی و نظارت مردم بر یکدیگر است که این امر مهم را در فتوای حضرت امام(ره) بدین صورت می بینیم:

«بایسته است که امر به معروف و نهی از منکر در امر و نهی و مراتب انکارش، همچون طبیعی معالج و دلسوز و پدری مشفق باشد که فقط به مصلحت مرتکب می اندیشد. باید به نهی ناهی، معالج لطف و رحمت بر مرتکب باشد و بر همه جامعه نیز، شایسته است که مرتکب، نیت خود را برای خدا، خالص و عملش را برای او پاک کند و از شائبه های نفسانی و هواها و خودخواهی ها و برتری جویی، خود را تنزیه کند و بداند که چه بسا کسی را که نهی از منکر می کند در مراتب نفسانی از او برتر باشد و صفات نفسانی او مرضی خداوند باشد. اگر چه عمل فعلی او که اقتضای نهی دارد، مورد غضب خداوند باشد و چه بسا که نهی کننده نزد خداوند، شرایطی بر خلاف مرتکب داشته باشد و این صفات نفسانی او بر خودش پنهان مانده باشد.^{۵۳} بالاترین مصداق امر به معروف و نهی از منکر و لطیف ترین آنها و موثرترین نوع آن در تأثیر باطنی بر نفس ها و اشراف مراتب آن این است که امر کننده و نهی کننده، مجلس به عامل به معروف و اجتناب کننده از منکرات باشد.^{۵۴}

در خاتمه به گزیده ای از دیدگاههای شهید مرتضی مطهری درباره امر به معروف و نهی از منکر به عنوان عامل قیام ابا عبدالله الحسین(ع) اشاره می نمایم:

در اسلام مسئله ای وجود دارد که در ملت های دیگر امروز دنیا، به صورت یک قانون دینی وجود ندارد. اسلام نه تنها فرد را در مقابل خود و خداوند از نظر شخص خود مسئول و متعهد می داند، بلکه هر فرد را از نظر اجتماع هم مسئول و متعهد می داند. این عامل یعنی امر به معروف و نهی از منکر به نهضت حسینی ارزش به سزایی می دهد و به موجب همین عامل است که این نهضت شایستگی پیدا کرده است تا برای همیشه زنده بماند و برای همیشه یادآوری شود و آموزنده باشد. این عامل به دعوت و تقاضای بیعت متکی نیست. اگر از امام دعوت نمی شد و تقاضای بیعتی هم نمی کردند، حسین بن علی(ع) به موجب قانون امر به معروف و نهی از منکر نهضت می کرد...^{۵۵}

۹. نتیجه گیری و پیشنهادات:

امر به معروف و نهی از منکر دو فریضه الهی است که در جوامع امروز اسلامی فراموش شده و پیامدهای ناشی از ترک این وظیفه سبب بروز چالش ها، مفساد و انحرافات بسیار و تجاوز فرصت طلبان در جامعه شده است. نقش اساسی و تعیین کننده فریضه حیاتی و سرنوشت ساز امر به معروف و نهی از منکر «انسان سازی» و «جامعه پردازی» است. مکتب اسلام با مؤلفه «امر به معروف» و دعوت به ارزش های الهی، انسان ها را بیدار و رفتارهای آنان را به سوی کمال هدایت می کند و با مولفه «نهی از منکر» جوامع انسانی را از مفساد دور نموده و مصونیت می بخشد. در اسلام، انتقاد و تخطئه رفتار حکومت گران و امر به معروف و نهی از منکر دولتمردان و کارگزاران نظام سیاسی، موهبتی است که حتی در صورت معصوم بودن حاکم نیز، توصیه شده است. چرا که نسبت به کارگزاران حکومت لازم بوده و در ایجاد فرهنگ مسئولیت پذیری در میان مردم نیز موثر است. باید توجه داشت برتری امت اسلامی تا زمانی است که به این وظیفه عمل کنند چون امر به معروف و نهی از منکر و

^{۵۲} -هاشمی، سید محمد: حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد اول، ص ۲۶۲.

^{۵۳} -امام خمینی(ره) تحریرالوسیله، ج ۱، مسئله ۱۴، ص ۴۸۱.

^{۵۴} -همان، مسئله ۱۵، ص ۴۸۲.

^{۵۵} -مطهری، مرتضی: عنصر امر به معروف و نهی از منکر در نهضت حسینی، ص ۵۹.

ایمان به خدا شرط و علت شرافت و برتری است و بدیهی است با انقضا و زوال این صفات مزیت و شرافت امت اسلامی نیز زائل می گردد. در آیه، امر به معروف و نهی از منکر بر ایمان به خدا مقدم شده با آنکه ایمان پایه و اساس این دو واجب است. در علت تقدم این دو بر ایمان نکاتی بیان شده: الف - تقدم این دو واجب بیانگر عظمت و اهمیت آنان است .

ب - امر به معروف و نهی از منکر ضامن گسترش ایمان و اجرای همه قوانین فردی و اجتماعی است و ضامن اجرا عملاً بر خود قانون مقدم است .

ج - کوتاهی در این وظیفه بیانگر کوتاهی در امر ایمان است. اگر این وظیفه عملی نشود ریشه های ایمان در دلها نیز سست می گردد.

در آیه ۱۰۴ سوره آل عمران فرموده :

باید از میان شما جمعی دعوت به نیکی کنند و امر به معروف و نهی از منکر نمایند و آنها رستگارانند «بسیاری از مفسرین فرموده اند این آیه دلالت بر جایگاه عظیم و رفیع امر به معروف و نهی از منکر دارد چون خداوند مالک سعادت انسان را در انجام این وظیفه دانسته قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با درک اهمیت و ضرورت این وضع حقوقی و شرعی، در اصل هشتم، با درج این موضوع ، جایگاه و تقدس خاصی به این امر بخشیده و همگان را (دولت بر ملت، ملت بر دولت و مردم به یکدیگر) مکلف به اجرای این اصل مترقی نموده است .

به موجب این اصل نظارت حق و وظیفه ای است همگانی . بنابراین همه مردم ایران در آن مساوی هستند و طبق اصل نوزدهم قانون اساسی ، رنگ، نژاد، زبان و مانند اینها سبب امتیاز نخواهد بود . در نظام مردم سالار جمهوری اسلامی ایران ، اقلیت ها نیز دارای حق اعتراض انتخاب و نظارت نسبت به حاکمان هستند که با رأی اکثریت برگزیده شده اند ، مثلاً یک مسیحی نیز همانند یک مسلمان حق دارد مسئولان کشور را امر به معروف و نهی از منکر نموده و آزادانه نظر خویش را بیان کند .

اصل هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ، امر به معروف و نهی از منکر و نظارت همگانی را خنثی و یا فقط بازدارنده نمی داند ، بلکه مردم حق یا وظیفه دارند تا علاوه بر راهنمایی توصیه و دعوتبه خیر ، دولت منتخب خویش را امر و نهی کنند. مقصود از نظارت همگانی پیدا کردن نقاط ضعف و میج گیری حاکمان نیست ، بلکه این امر ناشی از محبت و احساس نزدیکی و دلبستگی به دولت است . امر به معروف و نهی از منکر تنها حق مردم نیست ، بلکه وظیفه آنان است ، این نظارت تکلیفی است که نمی توان آن را نادیده گرفت و یا در اجرای آن تساهل و تسامح نشان داد .

متقابل بودن نظارت هم از دیگر امتیازها و ویژگی های قانون اساسی ماست . مردم همان گونه که نظارت می کنند ، نظارت پذیر نیز هستند . نظارت و امر و نهی یک طرفه نیست . مردم مراقب و دلسوز یکدیگرند و همه با هم ناظر بر دولت . در نقطه مقابل ، دولت نیز وظیفه دارد نسبت به شهروندان ، احساس مسئولیت کند . زیرا بر خلاف نظریات رایج ، حکومت دینی عهده دار ترویج و دفاع از ارزش هاست . بنابراین دولت جمهوری اسلامی ایران ، موظف است ایجاد محیط مساعد برای رشد فضائل اخلاقی بر اساس ایمان و تقوی و مبارزه با کلیه مظاهر فساد و تباهی را یکی از وظایف اصلی خود تلقی کند و همه امکانات خود را برای تحقق آن به کار گیرد .

تصویب شدن این قانون و اصل مهم در مجلس خبرگان قانون اساسی ، حکایت و نشان از رشد فکری افراد جامعه و بیداری آنان و دلسوزی و آگاهی خبرگان ملت است . که امید است با عمل کردن به همه قوانین اسلام ، سعادت جامعه تضمین گردد و ملت جمهوری اسلامی ایران الگوی واقعی انسان اسلامی در جهان باشد.

امر به معروف و نهی از منکر و نظارت همگانی نباید در حد بیان کلیات و شعارپردازی باقی بماند . از سوی دیگر ، اجرای این حق نباید بهانه ای برای دخالت در حریم خصوصی یکدیگر یا بر هم زدن نظم عمومی شود . بنابراین باید به روشنی معلوم شود که این وظیفه در چه مواردی ، و با چه شرایطی و چگونه باید اجرا شود . این تکلیف دشوار ، وظیفه خطیر و مهمی است

که قانون اساسی بر عهده مجلس شورای اسلامی نهاده است که متأسفانه تاکنون به آن عمل نشده است. تصویب نشدن قانونی که اصل هشتم قانون اساسی خواستار آن شده است با هر بهانه و دلیلی صورت گرفته باشد، موجب محرومیت کشور از آثار و برکات بی انتهای نظارت و مشارکت همگانی شده است. آثار و برکاتی که همه خوبی ها و حتی جهاد در راه خدا در برابر آن چون قطره ای است در برابر دریای مواج.

براساس منشور جدیدالتدوین حقوق شهروندی یکی از موازینی که مورد تاکید مدونین این سند حقوقی قرار گرفته شده است اجرای اصل نظارت همگانی است اجرای هرچه بهتر و جامع تر این اصل اساسی و انسانی در هر سه ابعاد اعم از نظارت پذیری و امر و نهی از جانب حکومت بر ملت و ملت بر حکومت و نیز میان شهروندان با یکدیگر، که مبنای نظارت همگانی و اجتماعی در نظام حقوق شهروندی است؛ اولاً: می تواند حکومت و قوای سه گانه نظام را در ایجاد ثبات و همبستگی متقابل ملی و اجتماعی یاری و تحکیم بخشد؛ ثانیاً شهروندان و کلیه حکومت شوندهگان با آگاهی از این وظیفه خطیر اجتماعی، با رعایت این حقوق متقابل دولت را در اجرای هرچه بهتر موازین حقوق شهروندی مساعدت نمایند.

کتاب و مقالات

- ۱- امام خمینی (ره): ولایت فقیه، چاپ سوم، انتشارات موسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی، تهران، ۱۳۷۶.
- ۲-: صحیفه نور ، جلد چهارم، چاپ ششم، انتشارات
- ۳- ایمانی، عباس و قطمیری ، امیررضا : قانون اساسی در نظم حقوق کنونی ، چاپ اول، انتشارات نامه هستی ، تهران، ۱۳۸۸.
- ۴- جعفری، قاسم: مبانی فقهی نظارت شهروندان بر حاکمان با تأکید بر نظر امام خمینی (ره)، چاپ اول، انتشارات پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی ، تهران، ۱۳۸۸.
- ۵- خسروی، حسن: حقوق اساسی (۲) ، چاپ اول، انتشارات دانشگاه پیام نور ، تهران، ۱۳۸۹.
- ۶-: حقوق انتخابات دموکراتیک ، چاپ اول، انتشارات مجد ، تهران، ۱۳۸۷ .
- ۷- دشتی، محمد: امام علی (ع) و نظارت مردمی، چاپ اول، انتشارات موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمومنین ، قم ، ۱۳۷۹.
- ۸- دوست محمدی، هادی: مسئولیت و نظارت مردم در حکومت اسلامی ، چاپ اول ، انتشارات دفتر مجله مکتب الاسلام ، قم ، ۱۳۵۹ .
- ۹- ساعد و کیل، امیر و عسگری، پوریا: قانون اساسی در نظم حقوق کنونی ، چاپ اول، انتشارات مجد ، تهران، ۱۳۸۳.
- ۱۰- شاکریان، حمید رضا: حکومت دینی ، چاپ دهم ، دفتر انتشارات نشر معارف ، تهران، ۱۳۸۹ .
- ۱۱- صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ، اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی ، چاپ اول ، تهران، ۱۳۶۴.
- ۱۲- طباطبایی مؤتمنی، منوچهر: آزادی های عمومی و حقوق بشر ، چاپ چهارم، انتشارات دانشگاه تهران ، ۱۳۸۸ .
- ۱۳- عمید زنجانی، عباسعلی: مبانی حقوق اساسی ، (حقوق اساسی ۱) ، چاپ اول، انتشارات مجد تهران ، ۱۳۸۷ .
- ۱۴-: کلیات حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران ، چاپ سوم ، انتشارات مجد ، تهران ، ۱۳۸۷ .
- ۱۵-: مبانی حقوق عمومی در اسلام، (فقه سیاسی ، جلد هفتم) چاپ اول، انتشارات امیر کبیر ، تهران، ۱۳۸۴ .
- ۱۶- عمید زنجانی، عباسعلی و موسی زاده ، ابراهیم : نظارت بر اعمال حکومت در عدالت اداری ، چاپ اول ، انتشارات دانشگاه تهران ، ۱۳۸۹ .
- ۱۷- غنوشی، راشد: آزادی های عمومی در حکومت اسلامی ، ترجمه حسین صابری ، چاپ اول ، انتشارات شرکت انتشارات علمی و فرهنگی ، تهران ، ۱۳۸۱ .
- ۱۸- قاضی شریعت پناهی، سید ابوالفضل: بایسته های حقوق اساسی ، چاپ نهم ، نشر میزان ، تهران ، ۱۳۸۱ .
- ۱۹- قرآتی، محسن، ده درس پیرامون امر به معروف و نهی از منکر ، چاپ بیست و پنجم، انتشارات مرکز فرهنگی درسهای از قرآن ، تهران، ۱۳۹۰ .
- ۲۰- گیدنز، آنتونی: حقوق بشر و آزادی های اساسی ترجمه گروهی از مترجمان کرسی حقوق بشر دانشگاه شهید بهشتی، تحت نظارت دکتر جعفر کوشا ، چاپ اول ، نشر میزان ، تهران ، ۱۳۸۴ .
- ۲۱- البرت، ماتپاس: امنیت و مرزبندی آن ، ترجمه دکتر اصغر صارمی شهاب ، فصلنامه امنیت ، نشر دفتر مطالعات امنیتی وزارت کشور، سال پنجم ، شماره ۲ و ۱ ، تهران ، ۱۳۸۵ .
- ۲۲- محقق، محمد: نظارت همگانی ، چاپ اول ، انتشارات کشف الغطاء، قم ، ۱۳۸۵ .
- ۲۳- مرتضوی، اسدالله: ارتباط سیاسی پیش زمینه توسعه اقتصادی، ماهنامه بانک و اقتصاد، شماره ۶۰، تهران ، ۱۳۷۸.
- ۲۴- مطهری، مرتضی: عنصر امر به معروف و نهی از منکر در نهضت حسینی، چاپ اول، انتشارات حزب جمهوری اسلامی ، تهران ، ۱۳۶۱ .
- ۲۵- مطهری، مرتضی: جامعه و تاریخ ، چاپ اول ، انتشارات صدرا ، تهران، ۱۳۷۱ .
- ۲۶- منصور، بهمن، امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه امام علی (ع)، فصلنامه دانش انتظامی، شماره ۱۰ ، تابستان ، تهران ، ۱۳۸۰.
- ۲۷- نجفی اسفاد، مرتضی ، و محسنی، فرید: حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران ، شامل مبانی نظام و نهادهای سیاسی و شرح قانون اساسی ، چاپ پنجم، انتشارات بین المللی الهدی ، تهران ، ۱۳۸۸ .
- ۲۸- نوری، حسین، امر به معروف و نهی از منکر، ترجمه محمد محمدی اشتهازدی، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، قم ۱۳۷۸.
- ۲۸- هاشمی، سید محمد: حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران ، جلد اول (اصول و مبانی کلی نظام)، چاپ پنجم ، انتشارات میزان ، تهران، ۱۳۸۲ .
- ۲۹-: حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران ، جلد دوم (حاکمیت و نهادهای سیاسی)، چاپ ششم ، انتشارات میزان ، تهران .
- ۳۰-: حقوق بشر و آزادی های اساسی ، چاپ اول، نشر میزان، تهران، ۱۳۸۴.

۳۱-.....:حقوق اساسی و ساختارهای سیاسی ، چاپ اول ، انتشارات میزان ، تهران، ۱۳۹۰.

1. <http://www.Rosekhon.net>
2. <http://www.Fahim12.com>
3. <http://www.javaneemrooz.com>
4. <http://www.Adyan124.blogfa.com>
5. <http://www.Khamenei.ir>